

Uwagi o klauzuli odpowiedzialności zastępczej za przestępstwa w pozakodeksowym prawie karnym gospodarczym

PIOTR OCHMAN

Katedra Kryminologii i Prawa Karnego Gospodarczego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

I. Uwagi wstępne

Występujące w obrocie gospodarczym wielorakie formy współdziałania powodują trudności w zakresie stosowania tradycyjnych figur prawnych do oceny prawnej zachowań jego uczestników. W szczególności problematyczna wydaje się możliwość przypisania sprawstwa przestępstwa osobie działającej w imieniu lub w interesie (na rzecz) innego podmiotu¹.

W celu rozwiązania tych — niedających się usunąć za pomocą istniejących konstrukcji dogmatycznoprawnych — problemów ustawodawca, w szczególności w obszarze ustawodawstwa zaliczonego do prawa karnego gospodarczego, posługuje się tak zwaną klauzulą odpowiedzialno-

¹ R. Zawłocki, *Istota odpowiedzialności karnej zastępczej*, [w:] *Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński, Warszawa 2008, s. 308.

ści zastępczej². Polega ona na wprowadzeniu do tekstu prawnego, oprócz podstawowego typu danego przestępstwa, jego odmiany zawierającej typ przestępstwa indywidualnego, którego podmiotem jest osoba działająca jako przedstawiciel innego podmiotu (najczęściej: „w imieniu lub w interesie”, „w imieniu lub na rzecz”).

Wskazana wyżej konstrukcja wyrosła na gruncie koncepcji „działania za kogoś innego”, mającej z kolei stanowić remedium na brak możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności karnej podmiotów kolektywnych. Daje ona bowiem podstawę do przypisania odpowiedzialności karnej osobie fizycznej działającej w imieniu innego podmiotu, która w razie braku takiej klauzuli nie spełniałaby warunków wymaganych przez ustawę do tego, by być podmiotem danego przestępstwa³.

Powstaje jednak pytanie, czy rzeczywiście zawsze do realizacji zamierzonych przez ustawodawcę celów w zakresie karania osób działających w ramach zorganizowanych struktur gospodarczych nie są wystarczające tradycyjne figury dogmatycznoprawne.

Celem niniejszego artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o zasadność i potrzebę wprowadzania tak zwanych klauzul odpowiedzialności zastępczej do przepisów pozakodeksowego prawa karnego gospodarczego. Realizacji tego celu służyć będzie analiza wybranego⁴, obowiązującego pozakodeksowego prawa karnego (pozako-

² R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2003, s. 123–124; *idem*, *Istota odpowiedzialności...*, s. 306–307.

³ B. Kunicka-Michalska, *Koncepcja „działania za kogoś innego” w niektórych obcych kodeksach karnych (odpowiedzialność organów i reprezentantów ciał kolektywnych)*, [w:] *Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok*, Katowice 1996, s. 100–102; W. Daszkiewicz, *Odpowiedzialność karna z powodu cudzych czynów (de lege lata i de lege ferenda)*, „*Studia Iuridica*” 1997, z. XXXIII, s. 57.

⁴ Ze względu na ograniczoną objętość opracowania przedmiotem rozważań uczyniono wyłącznie klauzule odpowiedzialności zastępczej występujące w przepisach karnych polskiego ustawodawstwa rynku finansowego: ustawy z dnia 22 maja 2003 roku o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. z 2010 r. Nr 11, poz. 66, z późn. zm.), ustawy z dnia 12 września 2002 roku o elektronicznych instrumentach płatniczych (Dz.U. Nr 169, poz. 1385 z późn. zm.), ustawy z dnia 27 maja 2004 roku o funduszach inwestycyjnych (Dz.U. Nr 146, poz. 1546 z późn. zm.), ustawy z dnia 26 października 2000 roku o giełdach towarowych (Dz.U. z 2010 r. Nr 48, poz. 284 z późn. zm.), ustawy z dnia 20 kwietnia 2004

deksowe przestępstwa gospodarcze zlokalizowane w ustawodawstwie polskiego rynku finansowego) przez pryzmat występowania w nim rozwiązań przewidujących odpowiedzialność karną za „działanie za kogoś innego”.

II. Zasada odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie w części ogólnej kodeksu karnego (art. 18)

W polskim prawie karnym podstawą odpowiedzialności karnej jest zachowanie człowieka oceniane w ramach prawnokarnego wartościowania⁵. Obowiązujący kodeks karny⁶ przewiduje cztery sprawcze⁷

roku o indywidualnych kontaktach emerytalnych (Dz.U. Nr 116, poz. 1205 z późn. zm.), ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 roku o listach zastawnych i bankach hipotecznych (Dz.U. z 2003 r. Nr 99, poz. 919 z późn. zm.), ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 roku — Prawo bankowe (Dz.U. z 2002 r. Nr 72, poz. 665, z późn. zm.), ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o nadzorze nad rynkiem kapitałowym (Dz.U. Nr 183, poz. 1537 z późn. zm.), ustawy z dnia 29 czerwca 1995 roku o obligacjach (Dz.U. z 2001 r. Nr 120, poz. 1300 z późn. zm.), ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o obrocie instrumentami finansowymi (Dz.U. Nr 183, poz. 1538 z późn. zm.) ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz.U. z 2009 r. Nr 185, poz. 1439 z późn. zm.), ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2010 r. Nr 34, poz. 189 z późn. zm.), ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 roku o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasadach nadzoru nad tymi systemami (Dz.U. Nr 123, poz. 1351 z późn. zm.), ustawy z dnia 16 listopada 2000 roku o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz.U. Nr 46, poz. 276 z późn. zm.).

⁵ Zachowanie to musi mieć cechę czynu, który w następstwie dalszych ocen okazać się musi czynem bezprawnym, karalnym, karygodnym i zawinionym. Zob. *Kodeks karny. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2007, s. 22; M. Rodzyńkiewicz, *Modelowanie pojęć prawnych*, Kraków 1998, s. 28–29. Por. M. Królikowski, R. Zawłocki, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do artykułów 1–31*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2010, s. 50–51.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), dalej jako kodeks karny lub k.k.

⁷ Wśród nich wyróżnić można dwie formy sprawstwa wykonawczego (sprawstwo pojedyncze oraz współsprawstwo) oraz dwie formy sprawstwa niewykonawczego

oraz dwie niesprawcze⁸ formy współdziałania przestępnego⁹. W celu ustalenia przydatności ich ustawowego określenia do kryminalizacji zachowań polegających na „działaniu za kogoś innego” należy ustalić, jakiej koncepcji teoretycznej stanowią one wyraz, przy czym rozważaniu poddane zostaną sprawcze formy popełnienia przestępstwa. W literaturze wyróżnia się cztery grupy koncepcji sprawstwa: formalno-obiektywne, subiektywne, mieszane i materialno-obiektywne¹⁰.

Według pierwszej z nich (teoria formalno-obiektywna) do ustalenia stosunku sprawstwa konieczne jest wypełnienie przez podmiot odpowiedzialności karnej swoim zachowaniem w całości znamion typu czynu zabronionego. Teorie subiektywne z kolei kładą nacisk na wolę sprawczą (niektóre z nich, na przykład teoria interesu, wymaga ustalenia, w czym interesie działał sprawca)¹¹. Teorie mieszane dla przyjęcia sprawstwa wymagają spełnienia warunków ustalanych zarówno przez teorie formalno-obiektywne, jak i subiektywne¹². Natomiast teorie materialno-obiektywne główny nacisk kładą na istotność roli danego podmiotu w procesie realizacji ustawowych znamion przestępstwa¹³.

(sprawstwa kierowniczego i sprawstwa polecającego). Zob. A. Liszewska, *Współdziałanie przestępne w polskim prawie karnym. Analiza dogmatyczna*, Łódź 2004, s. 59.

⁸ Podżeganie i pomocnictwo nie będą stanowić przedmiotu dalszych rozważań, jako że w zakresie zagadnień tu poruszanych nie wykazują cech specyficznych. Podżegacz i pomocnik popełnia bowiem „własny” czyn zabroniony, na który składają się znamiona określone w art. 18 § 2 lub 3 k.k. uzupełniane przez opis czynu zabronionego, do którego nakłanianio lub udzielono pomocy (zob. R. Dębski, *O teoretycznych podstawach regulacji współdziałania przestępnego w kodeksie karnym z 1997 r.*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 58, 1998, s. 124). Należy oczywiście mieć świadomość wielokrotnie podnoszonych zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie problemów interpretacyjnych związanych z tymi formami współdziałania przestępnego (por. przykładowo A. Wąsek, *Współsprawstwo w polskim prawie karnym*, Warszawa 1977, s. 122). Uwagi powyższe odnieść można także do specjalnej odmiany podżegania, jaką jest prowokacja (art. 24 k.k.); zob. A. Zoll, W. Wróbel, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 279–278.

⁹ Por. T. Kaczmarek, *Kwestie sporne wokół tzw. niesprawczych form współdziałania przestępnego*, [w:] *Formy stadialne i postacie zjawiskowe popełnienia przestępstwa*, red. J. Majewski, Toruń 2007, s. 94.

¹⁰ P. Kardas, [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Tom I...*, s. 250–251.

¹¹ A. Wąsek, *op. cit.*, s. 13–14.

¹² *Ibidem*, s. 15.

¹³ *Ibidem*, s. 10–13.

Zgodnie z przepisem art. 18 § 1 k.k. za sprawstwo ten odpowiada, kto wykonuje czyn zabroniony sam. To syntetyczne wyrażenie wysławia podstawową formę popełnienia przestępstwa, jaką jest sprawstwo pojedyncze¹⁴. W literaturze podnosi się, że oznacza to, iż sprawca samodzielnie realizuje swoim zachowaniem wszystkie znamiona typu czynu zabronionego¹⁵.

Polski ustawodawca formalnie nie opowiedział się jednoznacznie po stronie żadnego z teoretycznie możliwych sposobów uzasadnienia teoretycznych podstaw odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie¹⁶. Analiza obowiązującej na gruncie k.k. z 1997 roku literatury fachowej daje podstawy do twierdzenia, że zarówno w dogmatyce prawa karnego, jak i w orzecznictwie sądowym, nie ma w tym zakresie jednolitości poglądów¹⁷. O ile bowiem większość autorów w stosunku do figury sprawstwa pojedynczego opowiada się za koncepcją formalno-objektywną, w myśl której istotą sprawstwa pojedynczego jest, że sprawca swoim zachowaniem samodzielnie realizuje wszystkie znamiona typu czynu zabronionego¹⁸, o tyle w sto-

¹⁴ Zwane także jednosprawstwem. Por. Z. Siwik, *Źródła do nauki prawa karnego gospodarczego*, Wrocław 2006, s. 13. Zob. także na temat sprawstwa jako relacji rodzącej odpowiedzialność: J. Kochanowski, *Subiektywne granice sprawstwa i odpowiedzialności karnej*, Warszawa 1985, s. 18–24.

¹⁵ P. Kardas, *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie*, Kraków 2001, s. 430–431.

¹⁶ Por. *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne — z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 127.

¹⁷ Przytoczyć tu można słowa Władysława Mąciora, który przed laty pisał: „Można bez przesady powiedzieć, że taka regulacja prawna odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie, która byłaby adekwatna do wymagań teorii i potrzeb praktyki, nie jest bynajmniej sprawą prostą. [...] polega na takim sformułowaniu odpowiednich przepisów, aby obejmowały one cały zakres karygodnego współdziałania, czyli wszystkie te wypadki, i tylko te wypadki, które — ze względów kryminalno-politycznych — powinny znaleźć się w zasięgu represji karnej. Ważne jest również to, by określone w ustawie karnej formy przestępnego współdziałania nie zachodziły na siebie”. W Mąciór, *Odpowiedzialność kar na za przestępne współdziałanie*, „Państwo i Prawo” 1977, z. 4, s. 58.

¹⁸ A. Zoll, W. Wróbel, *Polskie prawo karne...*, s. 254; A. Liszewska, *op. cit.*, s. 31; J. Giezek, [w:] M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2004, s. 214; L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2006, s. 90; A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 58; J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2004, s. 316; A. Sakowicz, [w:] *Kodeks karny. Część*

sunku do pozostałych sprawczych form współdziałania przestępnego nie ma zgodności poglądów¹⁹.

Skoro ustawodawca określając ustawową istotę sprawstwa pojedynczego („wykonuje czyn zabroniony sam”) — według dominującego w doktrynie poglądu — posłużył się koncepcją formalno-obiektywną, to nie sposób przy tożsamym brzmieniu części znamion pozostałych sprawczych form współdziałania przestępnego stanąć na gruncie koncepcji odmiennej. Współsprawca bowiem „wykonuje czyn zabroniony [...] wspólnie i w porozumieniu z inną osobą”, sprawca kierowniczy „kieruje wykonaniem czynu zabronionego przez inną osobę”, natomiast sprawca polecający „wykorzystując uzależnienie innej osoby od siebie, poleca jej wykonanie takiego czynu”²⁰. Bezdyskusyjnie zatem elementem konstytutywnym każdej ze sprawczych form współdziałania jest „wykonanie czynu zabronionego”, jednak ilościowo i jakościowo różne²¹. Współsprawstwo różni od sprawstwa pojedynczego element „wykonania czynu zabronionego” wspólnie i w porozumieniu, co jednak zawiera w sobie konieczność realizacji chociażby części znamion typu²². W związku z tym, że dla przyjęcia sprawstwa bądź współsprawstwa konieczny jest element osobistego „wykonania” znamion czynu zabronionego, wpro-

ogólna. *Tom I...*, s. 644; R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem*, Warszawa 2005, s. 46; M. Kulik, [w:] *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, red. M. Mozgawa, Kraków 2006, s. 55.

¹⁹ Przeglądu tych poglądów dokonuje P. Kardas, *Istota współsprawstwa w polskim prawie karnym. Uwagi na marginesie trzech orzeczeń Sądu Najwyższego*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 12, s. 9–43. Zob. także A. Liszewska, *op. cit.*, s. 22–30.

²⁰ Zob. także argumentację Piotra Kardasa dotyczącą jednolitej podstawy teoretycznej wykonawczych postaci współdziałania przestępnego *idem*, *Teoretyczne podstawy...*, s. 441–446.

²¹ Stwierdzenie takie, jak się wydaje, musi być konsekwencją przyjętej przez ustawodawcę restryktywnej koncepcji sprawstwa pojedynczego, zgodnie z którą dla kryminalizacji zachowań polegających na innych niż własnoręczne wykonanie konieczne było poszerzenie form popełnienia przestępstwa o inne figury sprawcze. Por. A. Zoll, *Podstawy teoretyczne regulacji współdziałania przestępnego w projekcie kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 6, s. 37–38.

²² Zob. P. Kardas, [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Tom I...*, s. 253; A. Sakowicz, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I...*, s. 657; A. Marek, *op. cit.*, s. 58; T. Bojarski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2009, s. 68–69. Odmienienie por. przykładowo A. Wąsek, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2006, s. 56; R. Góral, *op. cit.*, s. 46; A. Liszewska, *op. cit.*, s. 49–51.

wadzano do k.k. figury sprawcze obejmujące taką konfigurację, w której własnoręczne wykonanie czynu zabronionego nie jest wymagane, czyli sprawstwo kierownicze i polecające²³. W tych wypadkach relewantna jest okoliczność bądź to kierowania „wykonaniem czynu zabronionego przez inną osobę, bądź „polecenia wykonania czynu zabronionego”.

Odwołując się do założeń o racjonalności ustawodawcy²⁴, można by zatem wskazać, że używane przez niego wyrażenia, zawarte w ramach jednej (artykułowej) jednostki redakcyjnej tekstu prawnego, stanowić powinny wyraz przyjmowanej przez niego jednolitej koncepcji teoretycznej. Niezależnie jednak od przedstawianych w literaturze teoretycznych możliwości rozwiązania li tylko zasygnalizowanego powyżej problemu ustalenia teoretycznych podstaw sprawczych form współdziałania przestępnego, wydaje się, że nie ma wątpliwości co do tego, iż okolicznością nieistotną do oceny teoretycznych uwarunkowań danej figury sprawczej współdziałania przestępnego, zarówno dla zwolenników teorii formalno-jak i materialno-obiektywnej²⁵, jest w czym imieniu sprawca (pojedynczy, współsprawca, sprawca polecający czy też kierowniczy) „wykonuje czyn zabroniony”²⁶.

III. Klauzula odpowiedzialności zastępczej w części szczególnej kodeksu karnego (art. 308)

Kodeks karny w części ogólnej nie zawiera klauzuli odpowiedzialności zastępczej²⁷. Taki stan rzeczy powoduje, że co do zasady, w zakresie

²³ Sprawstwo kierownicze znane było już po rządami k.k. z 1969 roku, natomiast sprawstwo polecające wprowadził k.k. z 1997 roku. Zob. także przykładowo szczegółową analizę znamion sprawstwa kierowniczego przez A. Spotowskiego, *Sprawstwo kierownicze*, „Studia Prawnicze” 1988, z. 1–2.

²⁴ Por. L. Nowak, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973, s. 35–49; Z. Ziemiński, *Metodologiczne zagadnienia prawoznawstwa*, Warszawa 1974, s. 118–122; a także J. Wróblewski, *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989, s. 45–48.

²⁵ Zwolennicy tej koncepcji na gruncie teoretycznoprawnego uzasadnienia figury współsprawstwa stanowią większość.

²⁶ Zob. P. Kardas, *Teoretyczne podstawy...*, s. 433.

²⁷ Krytycznie brak takiej klauzuli ocenia Robert Zawłocki, który twierdzi, że jej brak uniemożliwia karalność „w sytuacjach »podmiotowych« typowych dla obrotu

pozakodeksowych przestępstw, w braku wyraźnego wyłączenia zastosowanie będą miały ogólne formy odpowiedzialności karnej za współdziałanie przestępne przewidziane w części ogólnej k.k.

W części szczególnej k.k. w rozdziale XXXVI „Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu” w przepisie art. 308 k.k. zawarta została klauzula odpowiedzialności zastępczej. Co znamienne, jest to jedyny przypadek użycia tego rodzaju klauzuli w kodeksie karnym. Zgodnie z tym przepisem „za przestępstwa określone w tym rozdziale [XXXVI — P.O.] odpowiada jak dłużnik lub wierzyciel, kto, na podstawie przepisu prawnego, decyzji właściwego organu, umowy lub faktycznego wykonywania, zajmuje się sprawami majątkowymi innej osoby prawnej, fizycznej, grupy osób lub podmiotu niemającego osobowości prawnej”. Już *prima facie* widać, że przywołana klauzula odpowiedzialności zastępczej ma ograniczone zastosowanie. Odnosi się ona bowiem wyłącznie do przestępstw określonych w rozdziale XXXVI – przestępstw przeciwko obrotowi gospodarczemu, których podmiotem może być „dłużnik” lub „wierzyciel”²⁸. Do podmiotowego rozszerzenia odpo-

gospodarczego”, a jej wprowadzenie do części ogólnej k.k. w związku z tym „należy więc uznać za bezsporną” (R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności...*, s. 128). Odnosząc się do tego stanowiska, należy podkreślić, że to właśnie wprowadzenie takiej ogólnej klauzuli mogłoby spowodować problemy interpretacyjne, gdyż obok przestępstw gospodarczych, w przeciwnieństwie do k.k.s. wykazującego związku z prawem karnym powszechnym oraz z prawem finansowym. (Por. Z. Siwik, *Wprowadzenie*, [w:] *Ustawa karna skarbową. Przepisy wykonawcze i związkowe. Tabele zmian*, Warszawa 1996, s. XI; zob. także Z. Siwik, *Projekt kodeksu karnego skarbowego — o kierunkach zmian w materialno-prawnych przepisach części ogólnej*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1998, z. 1–2, s. 21) w k.k. zawarte są również (w większości) przepisy przewidujące przestępstwa o innym niż przestępstwa gospodarcze przedmiocie ochrony.

²⁸ *De facto* chodzić tu będzie o przestępstwa: pozornego bankructwa (art. 301 k.k. w odmianach: udaremnienia lub ograniczenia zaspokojenia należności wierzycieli [§ 1], dopuszczenia do upadłości lub niewypłacalności [§ 2], lekkomyślnego dopuszczenia do upadłości lub niewypłacalności [§ 3]), dowolnego zaspokajania wierzycieli (art. 302 k.k. w odmianie przyjęcia korzyści za działanie na szkodę innych wierzycieli [§ 3]), utrudniania dochodzenia roszczeń wierzyciela (art. 300 k.k. w odmianach: udaremnienia lub uszczuplenia zaspokojenia wierzyciela [§ 1], udaremnienia wykonania orzeczenia sądu lub innego organu [§ 2], wyrządzenia szkody wielu wierzycielom [§ 3]), a także dowolnego zaspokajania wierzycieli (art. 302 k.k. w odmianie działania na szkodę pozostałych wierzycieli [§ 1]). Zob. J. Majewski, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom III. Komentarz do art. 278–363 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2008, s. 796;

wiedzialności karnej wymagane będzie zajmowanie się przez przedstawiciela sprawami majątkowymi mocodawcy²⁹, którego podstawą będą chociażby stosunki faktyczne³⁰. Wprowadzenie takiej formuły należy ocenić pozytywnie³¹, jej brak nie pozwalałby bowiem na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej osób faktycznie działających za „dłużnika” lub „wierzyciela”, jako że im tej cechy podmiotowej warunkującej w tym wypadku odpowiedzialność karną, przypisać by nie można³². Co jednak

O. Górniok, *Przestępstwa gospodarcze. Rozdział XXXVI i XXXVII kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 2000, s. 100; odmiennie jak się wydaje M. Bojarski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2006, s. 908.

²⁹ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z 27 kwietnia 2001 roku, sygn. I KZP 7/01, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, nr 1.

³⁰ Podstawa taka pozwala rozszerzyć reprezentację przykładowo na prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia oraz z grzeczności. Zob. O. Górniok, [w:] O. Górniok *et al.*, *Kodeks karny. Komentarz. Tom II. Art. 117–363*, Gdańsk 2005, s. 483.

³¹ Odmiennie ocenia sformułowanie tej klauzuli R. Zawłocki, który podnosi, że zbyt duża uwaga poświęcona została „charakterowi mocodawcy i umocowania, a zbyt mała samemu charakterowi zachowania reprezentanta” (R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności...*, s. 133). Z taką argumentacją nie można się zgodzić przede wszystkim ze względów natury systemowej. Powołując się bowiem na konstytucyjną zasadę określoności czynu zabronionego, którą związany jest ustawodawca zwykły (R. Dębski, *O konstytucyjnym ujęciu zasady nullum crimen sine lege*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 5; L. Kubicki, *Nowa kodyfikacja karna a Konstytucja RP*, „Państwo i Prawo” 1998, z. 9–10), istotne jest oznaczenie granic penalizacji, a więc w tym wypadku zarówno podstawy prawnej, jak i treść umocowania oraz podmiotu, na rzecz którego umocowanie zostało dokonane. Istotą tej klauzuli jest bowiem poszerzenie karalności przestępstw indywidualnych, w której braku przedstawicieli innego podmiotu obiektywnie realizujący znamiona typu opisanego jako przestępstwo indywidualne ze względu na brak kwalifikacji podmiotowej jako na przykład „dłużnik”, nie mógłby zostać ukarany. Natomiast nie chodzi tu o sytuację każdego przyczynienia się do karalnego skutku. Zob. J. Majewski, *Prawnokarne przypisywanie skutku przy zaniechaniu*, Kraków 1997, s. 48–59; a także J. Giezek, *Przyczynowość hipotetyczna a prawnokarne przypisanie skutku*, „Przegląd Prawa Karnego” 1992, nr 7.

³² Przykładowo, zarządu spółki akcyjnej — „dłużnika”, który tworzy inną spółkę i przenosi na nią majątek tej spółki akcyjnej, nawet gdyby sam zrealizował znamiona typu, nie mógłby się stać podmiotem przestępstwa udaremniania lub utrudniania zaspokajania należności wierzycieli z przepisu art. 301 § 1 k.k. ze względu na fakt, że to nie on jest „dłużnikiem”, a właśnie spółka akcyjna, której jest prezesem. Mając to na uwadze, niewątpliwie przepis art. 308 k.k. zasadnie poszerza zakres kryminalizacji przestępstw przeciwko wierzycielom, dając podstawy do efektywnego karania ich sprawców (zob. *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne — z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 210).

istotne, klauzula odpowiedzialności zastępczej z przepisu art. 308 k.k. odnosi się do *delictorum proprium*, w których podmiotem indywidualnym może być wyłącznie „dłużnik” bądź „wierzyciel”.

IV. Klauzule odpowiedzialności zastępczej w pozakodeksowym prawie karnym gospodarczym (wybrane przepisy karne)

Analizując przepisy karne pozakodeksowego prawa karnego gospodarczego³³ z punktu widzenia występujących w nich klauzul odpowiedzialności zastępczej, wskazać należy, że brakuje w nich jakiegś jednej, modelowej klauzuli wyrażającej jedną, spójną koncepcję³⁴.

³³ Przedmiotem niniejszego artykułu jest wyłącznie analiza przestępstw stypizowanych w wybranych przepisach pozakodeksowego prawa karnego gospodarczego. Tytułem ilustracji wskazać jednak należy, że zgodnie z przepisem art. 9 § 3 k.k.s. „za przestępstwa skarbowe lub wykroczenia skarbowe odpowiada, jak sprawca, także ten, kto na podstawie przepisu prawa, decyzji właściwego organu, umowy lub faktycznego wykonywania zajmuje się sprawami gospodarczymi, w szczególności finansowymi, osoby fizycznej, osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną”. W odróżnieniu jednak od przepisu art. 308 k.k., powołany przepis k.k.s. ma o wiele szerszy zasięg. W związku z tym, iż zawarty jest w części ogólnej k.k.s. ma zastosowanie do wszystkich przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych. Słusznie poszerza on możliwość przypisania przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych przedstawicielom innych podmiotów, jako że w szczególności w prawie karnym skarbowym, którego istotą jest penalizacja naruszeń przepisów prawa finansowego, reprezentacja taka występuje dosyć często i w braku odpowiedniej klauzuli nie byłoby możliwe pociągnięcie do odpowiedzialności działających jako zastępcy przedsiębiorców (por. Z. Siwik, *Projekt kodeksu...*, s. 21). Sytuacja taka związana byłaby z faktem, że to nie oni byłiby „podatnikami”, „płatnikami” czy też na przykład „producentami”. Należy przy tym podnieść, że klauzula ta nie stanowi jakiegś nowej figury sprawczej, lecz jest podmiotowym rozszerzeniem odpowiedzialności karno-skarbowej „jak za sprawstwo” (świadczy o tym wyraźny sygnał od ustawodawcy, który stanowi tylko, że dany podmiot odpowiada „jak sprawca”, a nie „za sprawstwo”). Por. *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego skarbowego*, Warszawa 1999, s. 17. Co istotne, klauzula odpowiedzialności zastępczej wysłowiona w przepisie art. 9 § 3 k.k.s., podobnie jak klauzula z przepisu art. 308 k.k., odnosi się do *delictorum proprium*. W obowiązującym kodeksie wykroczeń, w przeciwieństwie do części szczególnej k.k., czy też czy k.k.s. nie ma klauzuli odpowiedzialności zastępczej.

³⁴ Zob. R. Zawłocki, *Istota odpowiedzialności karnej zastępczej...*, s. 307.

Ustawodawca posługuje się bowiem klauzulami odpowiedzialności zastępczej:

- kreując odmianę indywidualną przestępstwa typu powszechnego,
- kreując odmianę indywidualną przestępstwa typu indywidualnego.

Ponadto zauważyć należy, że „działanie w cudzym imieniu” stanowić może znamię podmiotu przestępstw typu indywidualnego.

a) Klauzula odpowiedzialności zastępczej kreująca indywidualną odmianę przestępstwa typu powszechnego.

Klauzula odpowiedzialności zastępczej jako znamię odmiany indywidualnej przestępstwa typu powszechnego występuje w:

- ustawie o działalności ubezpieczeniowej (art. 225 ust. 2, art. 226 ust. 2, art. 226a ust. 2, art. 230 ust. 2);
- ustawie o giełdach towarowych (art. 56a ust. 2);
- ustawie o indywidualnych kontach emerytalnych (art. 40 ust. 2);
- ustawie o elektronicznych instrumentach płatniczych (art. 71 ust. 3);
- ustawie — Prawo bankowe (art. 171 ust. 3);
- ustawie o listach zastawnych i bankach hipotecznych (art. 37 ust. 2);
- ustawie o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (art. 99 ust. 2a);
- ustawie o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (art. 222³⁵);
- ustawie o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasadach nadzoru nad tymi systemami (art. 24 ust. 3);
- ustawie o podpisie elektronicznym (art. 53);
- ustawie o obligacjach (art. 38 ust. 2);
- ustawie o pośrednictwie ubezpieczeniowym (art. 47 ust. 2, art. 48 ust. 2).

³⁵ Podkreślenia wymaga, że klauzula odpowiedzialności zastępczej wysłowiona w przepisie art. 222 ustawy o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych odsyła do przepisów karnych wprowadzających zarówno przestępstwa powszechne, jak i indywidualne.

Klauzule odpowiedzialności zastępczej kreujące odmianę indywidualną przestępstwa typu powszechnego nie mają jednolitego charakteru. Podmiotowe „poszerzenie” odpowiedzialności karnej zmierza tu w kierunku kryminalizacji zachowań podejmowanych:

— w imieniu lub w interesie:

a) osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej,

b) osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej,

c) osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej;

— działając w imieniu osoby prawnej;

— działając w imieniu lub na rzecz osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej.

Jak można zauważyć, brak jest jednolitego podejścia ustawodawcy w zakresie konstrukcji klauzuli odpowiedzialności zastępczej kreującej odmianę indywidualną przestępstwa typu powszechnego. Do określenia charakteru umocowania używane są określenia działania: „w imieniu”, „w imieniu lub w interesie”, „w imieniu lub na rzecz” innych podmiotów. Nie ma także konsekwencji w określaniu podmiotu reprezentowanego (mocodawcy): raz jest nim „osoba prawna”, innym razem „osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej”, a innym jeszcze razem także osoba fizyczna, czy też „inna osoba fizyczna, prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej”.

Niezależnie od zasygnalizowanej powyżej niespójności terminologicznej krytycznie należy ocenić wprowadzanie klauzul odpowiedzialności zastępczej kreujących odmiany indywidualne przestępstw typu powszechnego. Jak już wcześniej stwierdzono, polski ustawodawca na gruncie przepisów kodeksu karnego przyjął formalno-obiektywną koncepcję sprawstwa, zgodnie z którą dla przyjęcia, że nastąpiło „wykonanie” czynu zabronionego, należy ustalić, iż sprawca sam zrealizował wszystkie znamiona typu. Bez znaczenia jest przy tym, czy zachowanie sprawcy podjęte było w jego własnym czy też cudzym imieniu lub interesie. Czyżby zatem ustawodawca „zapomniał” o ogólnych zasadach odpowiedzialności karnej wynikających z części ogólnej k.k., które to mają również zastosowanie do przepisów pozakodeksowych przewidujących

odpowiedzialność karną (art. 116 k.k.)?³⁶ A może jego intencją było wprowadzenie form odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałania form zjawiskowych opartych na odmiennych założeniach teoretycznych niż kodeksowe?³⁷

Wprowadzenie klauzuli odpowiedzialności zastępczej do określenia podmiotu odmiany indywidualnej przestępstwa typu powszechnego implikuje rozumienie figur sprawstwa w duchu koncepcji akcentujących *animus* sprawcy. W związku z tym podmiot przestępstw zawartych w pozostałych przepisach karnych danej ustawy (lub jednostki artykułowej), niezawierających takich klauzul musi być interpretowany zawężająco, jako *a contrario* działający we własnym imieniu lub interesie (ewentualnie we własnym imieniu lub na swoją rzecz *etc.*)³⁸.

Poza rozbiciem jednolitych podwalin teoretycznych regulacja taka prowadzi do komplikacji praktycznych, powodując dysfunkcję niektórych przepisów niezawierających takich klauzul. Zastanawiające jest również, dlaczego w przepisach karnych niektórych ustaw klauzule takie zostały zawarte, a w innych nie. Czyżby ta odmienna koncepcja teoretyczna miała ograniczone zastosowanie?

b) Klauzula odpowiedzialności zastępczej kreująca indywidualną odmianę przestępstwa typu indywidualnego.

Wykorzystanie klauzuli odpowiedzialności zastępczej w celu stworzenia indywidualnych odmian przestępstw indywidualnych wydaje się być *prima facie* posunięciem właściwym. Prowadzi ono zresztą, jak w modelowym ujęciu w art. 308 k.k., do poszerzenia zakresu odpowiedzialności za przestępstwa indywidualne przedstawicieli innych podmiotów, którzy faktycznie „wykonują” dany czyn zabroniony.

³⁶ Zob. J. Raglewski, *Stosunek przepisów części ogólnej nowego kodeksu karnego do innych ustaw przewidujących odpowiedzialność karną*, „Przegląd Sądowy” 1998, nr 7–8, s. 19–28.

³⁷ Odmiennie stanowisko zajmuje R. Zawłocki, który wskazuje, że do karalności przedstawiciela niezbędne jest wprowadzenie klauzuli odpowiedzialności zastępczej, jako że według tego autora kodeksowe formy zjawiskowe nie obejmują przypadków „działania w imieniu lub na rzecz” innych osób (R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności...*, s. 127).

³⁸ Zob. konsekwencje posłużenia się taką klauzulą w art. 171 ust. 3 ustawy — Prawo bankowe w: P. Ochman, *Z problematyki interpretacji przepisów karnych prawa bankowego de lege lata i de lege ferenda*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 20, Wrocław 2006, s. 76–77.

Na gruncie przepisów karnych polskiego rynku finansowego klauzule odpowiedzialności zastępczej można spotkać w:

— ustawie o działalności ubezpieczeniowej (art. 224 ust. 2 i art. 224a ust. 2);

— ustawie o elektronicznych instrumentach płatniczych (art. 72 ust. 2);

— ustawie o giełdach towarowych (art. 60 ust. 2);

— ustawie o listach zastawnych i bankach hipotecznych (art. 37 ust. 2);

— ustawie o obligacjach (art. 38 ust. 2, 39 ust. 2, 40 ust. 2);

— ustawie o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (art. 100 ust. 2);

— ustawie o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (art. 222)³⁹;

— ustawie o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasady nadzoru nad tymi systemami (art. 24 ust. 3 i art. 25 ust. 2).

Stosowane w powyżej powołanych przepisach karnych klauzule odpowiedzialności zastępczej nie mają jednak jednolitego charakteru. Wyróżnić można modele przewidujące odpowiedzialność karną za zachowanie podejmowane:

— w imieniu lub w interesie:

a) osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej,

b) osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej,

c) osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej,

d) emitenta;

— w imieniu osoby prawnej;

— w imieniu lub na rzecz osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej.

Analizując klauzule odpowiedzialności zastępczej kreujące indywidualne odmiany przestępstw indywidualnych, stwierdzić należy, że

³⁹ Zob. przypis 35.

faktycznie spełniać one mogą zakładane funkcje. Niewątpliwie bowiem poszerzają zakres podmiotowy danego przestępstwa na przedstawicieli podmiotu indywidualnego, co z kolei stanowi właściwą implementację zarówno samej koncepcji, jak i zobowiązań międzynarodowych⁴⁰. Krytycznie jednakże należy ocenić posługiwanie się przez ustawodawcę wielością klauzul, i to nawet w obrębie jednego aktu prawnego⁴¹, co z kolei implikować może trudności praktyczne w aspekcie prawidłowej wykładni zamierzeń ustawodawcy.

c) Klauzula odpowiedzialności zastępczej jako znamię podmiotu przestępstwa typu indywidualnego.

De lege lata klauzula odpowiedzialności zastępczej występuje także jako znamię podmiotu przy przestępstwie indywidualnym. Z takim określeniem podmiotu można się spotkać przykładowo w przepisach karnych następujących aktów prawnych:

— ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (art. 103, art. 104);

— ustawy o nadzorze nad rynkiem kapitałowym (art. 45);

— ustawy o funduszach inwestycyjnych (art. 298);

— ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (art. 35 ust. 1 i art. 36);

— ustawy o obligacjach (art. 43 i art. 43a).

⁴⁰ Przykładowo, art. 3 Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich z 19 czerwca 1997 roku (Dz.U. z 2009 r. Nr 208, poz. 1603) nakazuje państwom członkowskim wprowadzenie uregulowań umożliwiających ponoszenie odpowiedzialności karnej osób prowadzących przedsiębiorstwa, również art. 3 drugiego Protokołu do tej Konwencji przewiduje rozszerzenie karalności za oszustwo, czynną korupcję i pranie dochodów na przedstawicieli osób prawnych. Podobne rozwiązania przewiduje Prawnokarna konwencja o korupcji (Dz.U. z 2005 r. Nr 29, poz. 249) w art. 18. Należy przy tym zauważyć, że implementacja rozwiązań „europejskich” nie musi nastąpić przez ich wierne „przepisanie” do ustawy, ale także poprzez odpowiednie sformułowanie znamion danego czynu zabronionego. Na temat mechanicznego przenoszenia treści aktów prawa wspólnotowego do polskich aktów prawnych zob. C. Kosikowski, *Problemy legislacyjne dostosowywania prawa polskiego do prawa UE i harmonizacji z nim w świetle oceny Rady Legislacyjnej*, „Przegląd Legislacyjny” 2004, nr 6, s. 34–35.

⁴¹ Por. przykładowo przepisy art. 39 ust. 2 oraz art. 40 ust. 2 ustawy o obligacjach.

W powołanych tu przykładowo przepisach karnych polskiego rynku finansowego ustawodawca nie posłużył się żadną jednolitą konstrukcją. Podmiotem czynów zabronionych stypizowanych w powołanych przepisach karnych mogą być osoby działające:

— w imieniu lub w interesie:

a) osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej,

b) podmiotu nadzorowanego,

c) osoby prawnej,

d) instytucji obowiązanej;

— w imieniu banku-reprezentanta;

— w imieniu lub na rachunek emitenta.

Zasygnalizowany tu brak spójnego stanowiska ustawodawcy w zakresie penalizacji zachowań przedstawicieli innych podmiotów nie może być jednoznacznie oceniony krytycznie. Wszak wspomniane klauzule służyć mają wprowadzeniu samoistnego typu indywidualnego przestępstwa. Z całą pewnością razić może „brak zdecydowania” ustawodawcy, czy penalizacji poddać zachowanie podejmowane „w imieniu lub w interesie” (określenie szersze), „w imieniu i na rzecz”, czy tylko wyłącznie „w imieniu” innego podmiotu (określenie węższe).

V. Wnioski końcowe

(uwagi *de lege lata* i propozycje *de lege ferenda*)

Podejmując próbę oceny zasadności stosowania przez ustawodawcę klauzul odpowiedzialności zastępczej w (pozakodeksowych) przepisach karnych polskiego rynku finansowego, należy stwierdzić, że:

a) posługiwanie się klauzulami odpowiedzialności zastępczej w celu wprowadzenia odmiany indywidualnej przestępstwa typu indywidualnego należy zasadniczo przyjąć z aprobatą. W takim zakresie rzeczywiście poszerzają one możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności karnej przedstawiciela określonego podmiotu. Ponadto w tym względzie wprowadzenie tych klauzul czyni również zadość zobowiązaniom międzynarodowym Polski;

b) krytycznie należy odnieść się do stosowania klauzul odpowiedzialności zastępczej w celu wprowadzenia odmiany indywidualnej

przestępstw typu powszechnego⁴². Przyjmując bowiem, że ustawodawca oparł się na formalno-objektywnej koncepcji sprawstwa, podkreślić wypada, iż klauzule takie nie spełniają pokładanych w nich nadziei, lecz implikują odmienną, niezgodną z częścią ogólną kodeksu karnego, interpretację form współdziałania przestępnego⁴³;

c) krytycznie odnieść się wypada również do braku wypracowanego jednolitego modelu klauzuli odpowiedzialności zastępczej, zarówno w zakresie podmiotu reprezentowanego, jak i zakresu umocowania. O ile bowiem w odniesieniu do klauzul odpowiedzialności zastępczej stosowanych do zdefiniowania samoistnego typu przestępnego podmiot reprezentowany związany jest nieodłącznie charakterystyką danego przestępstwa, o tyle jednak w pozostałych wypadkach różnorodność nie znajduje wystarczającego uzasadnienia;

d) na uwagę zasługuje także, że stosowane przez ustawodawcę klauzule odpowiedzialności zastępczej nie wykazują spójności systemowej zewnętrznej z klauzulą zawartą w przepisie art. 3 pkt 1 ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁴⁴, wprowadzoną dla określenia jednej z materialnych przesłanek

⁴² Z inną oceną mogłoby spotkać się wprowadzenie typów zmodyfikowanych takich przestępstw powszechnych stanowiących wyraz odmiennej społecznej szkodliwości *in abstracto* zachowań podejmowanych przykładowo w imieniu lub w interesie innych osób.

⁴³ Przykładowo, wprowadzenie klauzuli odpowiedzialności zastępczej w przepisie art. 171 ust. 3 Prawa bankowego (odsyłającej do znamion strony przedmiotowej wyrażonych w przepisach art. 171 ust. 1 i 2 Prawa bankowego) powoduje, że interpretując powołane przepisy łącznie, uznać należy, że w *de lege lata* podmiotem przestępstw z art. 171 ust. 1 i 2 może być: osoba fizyczna działająca we własnym imieniu lub interesie, osoba fizyczna działająca w imieniu lub interesie osoby prawnej, osoba fizyczna działająca w imieniu lub interesie jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej. Podmiotem przestępstwa określonego w przepisie art. 171 ust. 3 Prawa bankowego może być natomiast osoba fizyczna działająca w imieniu lub w interesie osoby prawnej lub osoba fizyczna działająca w imieniu lub w interesie jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej. Interpretując zatem przepisy art. 171 ust. 1–3 Prawa bankowego łącznie, wskazać wypadnie, że działalność osoby fizycznej w imieniu lub interesie innej osoby fizycznej w aktualnie obowiązującym stanie prawnym kryminalizacji nie podlega. Nie takie chyba założenie przyświecało twórcom klauzuli z art. 171 ust. 3 Prawa bankowego.

⁴⁴ Ustawa z dnia 28 października 2002 roku (Dz.U. Nr 199, poz. 1661 z późn. zm.).

odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, którą jest zachowanie osoby fizycznej. Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności za czyn zabroniony, którym jest zachowanie osoby fizycznej „działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego [podkreśl. — P.O.] ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu tego obowiązku”, jeżeli zachowanie to przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową⁴⁵. Wspomniana ustawa jednolicie określa zakres umocowania przedstawiciela podmiotu zbiorowego.

Mając na uwadze powyższe spostrzeżenia, przedstawić by można w charakterze propozycji *de lege ferenda* następujące modyfikacje:

a) usunięcie klauzul odpowiedzialności zastępczej z tych przepisów, w których kreują one indywidualne odmiany przestępstw typu powszechnego;

b) ujednolicenie istniejących klauzul odpowiedzialności zastępczej w obrębie indywidualnych odmian przestępstw indywidualnych poprzez wysłownienie ich przykładowo w następujący sposób: „za przestępstwa określone w art. ... odpowiada także ten, kto działa w imieniu lub w interesie innej osoby fizycznej, osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej”.

⁴⁵ M. Filar, [w:] *System prawa karnego. Tom I. Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010, s. 431–432.